

Open Access innebærer at vitenskapelige publikasjoner gjøres fritt tilgjengelig på nettet. Forfatter eller opphavsmann beholder opphavsretten til publikasjonen, men gir brukere tillatelse til å lese, laste ned, kopiere, distribuere, skrive ut, søke i eller lenke til fullteksten uten å forlange vederlag. Denne tekstversjonen er en såkalt postprint (siste manusversjon etter fagfellevurdering), noe som innebærer at teksten er lik den publiserte utgaven, men uten samme design og paginering.

Oppgi originalversjon ved sitering: Fredwall, T. E. (2017). Straff som pine. *Retfærd: Nordisk juridisk tidsskrift*, 40(3-4), 24-37. Hentet fra http://retfaerd.org/wp-content/uploads/2018/01/retfaerd_3_4_2017_3.pdf

Straff som pine

Av Terje Emil Fredwall, PhD, førsteamanuensis ved Senter for omsorgsforskning, sør, Universitetet i Agder

SAMMENDRAG

Mens straff i Norge tradisjonelt er blitt definert som en tilsiktet ondepåføring, har sosiolog Nils Christie og idéhistoriker Espen Schaanning insistert på å omtale straff som pine. I denne artikkelen rettes blikket mot hvordan de to i et utvalg tekster beskriver og forklarer straff. Sentrale funn er at de materielt sett forklarer straff som tilsiktet pinepåføring, at de ikke skiller skarpt mellom straffens artikulerte hensikt og opplevde virkning, at substantivet *pine* åpner opp for andre assosiasjoner og verdiladninger enn substantivet *onde* (*pine* konnoterer en høyere pønal verdi enn *onde*), og at pineformuleringene – som primært knyttes til fengselsstraff – kan leses som både normative og deskriptive utsagn. Slik identifiseres det en tvetydighet i tekstene. Straff beskrevet som *opplevd* pinepåføring kommuniserer at straffgjennomføringen er eller kan være en smertefull erfaring, mens straff forklart som *tilsiktet* pinepåføring kommuniserer at straffgjennomføringen fra statens side er *ment* å være en pinefull opplevelse. I artikkelens siste del drøftes viktigheten av å skille mellom straff som opplevd pine og straff som tilsiktet pinepåføring i fengselsdiskursen og den offentlige samtalen omkring straff.

Nøkkelord: straff, fengsel, ondepåføring, pinepåføring, profesjonsetikk

INNLEDNING

Et menneske dømmes til fengsel, noen til uker, andre til måneder og år i norske høyssikkerhetsavdelinger. Hva er den uttalte hensikten med en slik straff? Hvordan bør den oppleves? Og kan ordvalget her ha noe å si for det moralske miljøet i fengslene?

Bakgrunnen for spørsmålene er enkelt skissert denne: I juridiske sammenhenger i Norge har det vært vanlig å forklare straff ut fra to perspektiver. I formell betydning viser begrepet til de sanksjoner som på et gitt tidspunkt defineres som straff – oppregnet i straffeloven § 29 som fengsel, forvaring, samfunnsstraff, ungdomsstraff, bot og rettighetstap. En materiell definisjon, også omtalt som

straffens kjerne eller særpreg, beskriver straff gjennom å utpeke visse prinsipielle og innholdsmessige vilkår ved den strafferettslige reaksjonsformen (Gröning et al., 2016). Denne materielle forklaringen har tradisjonelt vært knyttet til Johs. Andenæs' definisjon, slik den allerede ble formulert i 1962: «Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde» (Andenæs, 1962, 1974). I en dom fra 1977 ga Høyesterett tilslutning til nettopp denne ordlyden (Norsk retstidende, 1977, s. 1209). Den er senere sitert en rekke ganger innenfor norsk straffe- og straffegjennomføringsrettsteori (se for eksempel Bratholm, 1980, Eskeland, 1989, Hauge, 1996, Nymo, 2015, Slettan og Øie, 2001). Og det er den forståelsen som ligger til grunn i forarbeidene til straffeloven 2005, der den også har vært med på å begrunne den formelle straffedefinisjonen (Justis- og politidepartementet, 2004, Justiskomiteen, 2005, NOU 2002: 4).

En slik samstemmighet til tross. Det har også vært motstemmer, kritikere som i grove trekk har påpekt eller undret seg over dette:

(1). Hvis straff skal forstås som en tilsiktet ondepåføring, innebærer det at staten *vil* at den domfelte skal føle straffen som et onde. Dette er den artikulerte hensikten. Men bør en materiell definisjon av straff inneholde en slik formulering om en ondepåførende hensikt (Gröning et al., 2016, Kinander, 2013)? Ifølge Morten Kinander (2013, s. 160) er det få av strafferettsdoktrinene i andre, sammenlignbare land som inkluderer «den ondepåførende hensikten med straffen som en sentral del av selve definisjonen av straff». Kinander argumenterer også for at setningsleddet om hensiktens betydning ikke har noen berøringspunkter med det rettsdogmatiske begrepet om straff. Dermed, skriver han, synes definisjonen å inneha et helt overflødig og unødvendig element.¹ Også Gröning et al. (2016) kritiserer denne ondepåførende hensikten. De argumenterer for at det skal være den offentlige, formaliserte klandereren som blir det sentrale kjennetegnet ved straffen. Slik er de enige i at straff typisk har et moment av et onde ved seg, men slik peker de også på at frihetsinngrepet primært er «et middel for å speile det alvorret som ligger i at noen har krenket en slik norm som strafferetten uttrykker» (Gröning et al., 2016, s. 9). Andenæs er selv inne på dette når han framhever at straffen gir uttrykk for misbilligelse fra samfunnets side, bemerker de.

(2). Hvis straff skal forstås som en tilsiktet ondepåføring, er straffens hensikt i en eller annen forstand forankret i gjengjeldelse (Kinander, 2013, Leer-Salvesen,

¹ For en nyanserende diskusjon av disse påstandene, se Flaatten (2014).

1991). Både Paul Leer-Salvesen (1991) og Morten Kinander (2013) mener her å se et misforhold mellom straffedefinisjonen og de formålene som norsk rett har lagt eller (etter deres syn) bør legge til grunn. Ifølge Kinander mangler denne materielle definisjonen berøringspunkter med hvordan de fleste strafferettsforfattere utlegger straffens formål. En teori er rett nok ikke det samme som straffens rettferdiggjøring eller begrunnelse, påpeker han. For der straffens teori (som inneholder en definisjon) sier noe om hva straff er (i betydningen hva som er de nødvendige og tilstrekkelige betingelsene for straff, hvordan straff relaterer seg til og skiller seg fra tilstøtende begreper osv.), søker straffens begrunnelse å vise hvorvidt, hvorfor og når det er politisk og moralsk legitimt å anvende straff. Disse elementene har imidlertid berøringspunkter, slik at det ikke fremstår «som teoretisk tilfredsstillende at vi har en definisjon av straff som er såpass frakoblet fra diskusjonene om hvorfor det er legitimt å straffe», skriver Kinander (2013, s. 163).²

(3). Hvis straff skal forstås som en tilsiktet ondepåføring, er dette uttrykk for en eufemisme, en forskjønnende og nøytraliserende bruk av ord (Christie, 1982, Schaanning, 2002a, b). De fengslede opplever nemlig straffen som en pine, og det er dermed viktig at det innenfor strafferetten og fengselsdiskursen blir brukt ord som ikke tilslører det smertefulle i straffegjennomføringen. Straff er og bør forklares som å påføre pine i den hensikt at det skal føles som en pine.

Det er dette tredje og siste punktet jeg vil undersøke i denne artikkelen. Jeg spør: Hvordan beskrives og forklares hensikten med straffen i Norge i tekster av forfattere som mener at straff er tilsiktet pinepåføring? Gjennom en nærlesning av relevante tekster i forfatterskapet til sosiolog Nils Christie og idéhistoriker Espen Schaanning – to sentrale representanter for en slik posisjon, vil jeg først gjøre rede for hvordan de to forklarer og beskriver straff. Deretter konkretiserer jeg hva jeg oppfatter er implisitte og eksplisitte kjernepunkter i deres argumentasjon, før jeg går fra en slik tekstlig innholdsanalyse til å tilby noen normative refleksjoner over det tvetydige budskapet jeg mener å finne i de to forfatternes tekster.

KORT OM UTVALGET AV TEKSTER

² Se imidlertid Flaatten (2014) og Grønning et al. (2016) som argumenterer for at ulike institusjonelle nivåer og funksjoner i rettssystemet har ulike forklaringsmodeller og begrunnelser for straff.

Både Nils Christie og Espen Schaanning har gjennom en rekke bøker, artikler og offentlige opptredener argumentert for å beskrive og forklare straff som tilsiktet pinepåføring. Christie (1982) gjør i særlig grad rede for denne posisjonen i boka *Pinens begrensning*, men jeg vil også trekke inn formuleringer og perspektiver fra andre deler av forfatterskapet når jeg mener de kan utdype og utvide enkelte poenger. På samme måte er det med Espen Schaanning. Også han har i flere bøker, artikler og offentlige diskusjoner de siste to tiårene insistert på å forklare og beskrive straff som tilsiktet pinepåføring. I denne artikkelen vil jeg konsentrere meg om to av disse tekstene: pamfletten *Den onde vilje* (Schaanning, 2002a) og bokkapitlet «Skal forvaring gjør vondt?» (Schaanning, 2002b), men jeg vil samtidig trekke inn formuleringer og perspektiver fra andre tekster hvis de kan virke utdypende og utvidende for presentasjonen.

NILS CHRISTIE OM STRAFF OG PINE

Nils Christies (1982) bok *Pinens begrensning* er med sine 127 små sider en liten og poengtert tekst, der *straff* og *pine* fremstår som to av de mest meningsbærende og styrende ordene. I alt brukes *pine* 181 ganger – enten som substantiv, som verb eller som sammensatt substantiv, mens *straff* kan leses 74 ganger. Og allerede i bokas åpningslinjer introduseres de og knyttes sammen. Han skriver:

Å straffe vil si å påføre pine i den hensikt at det skal føles som en pine. Men pinepåføring kommer ofte i motsetning til anerkjente verdier som godhet, overbærenhet og tilgivelse. For å forene motsetningene prøver man derfor å skjule straffens særpreg. (Christie, 1982, s. 5)

I disse setningene formuleres tre sentrale perspektiver i Christies tilnærming til straff: (1) straff blir forklart som tilsiktet pinepåføring; (2) bruk av straff kommer ofte i konflikt med andre viktige verdier i samfunnet; og (3) for å skjule en slik konflikt brukes ord som dekker over handlingens egentlige karakter.

Det er et viktig og artikulert anliggende for Nils Christie å minne om alvorret i straffen. For når straff omtales og beskrives av lovgiver, dommere og andre ansatte i straffesakskjeden tas det gjennomgående i bruk ord og uttrykk som skjuler hvordan straffen føles og erfares hos dem som er mottakerne, hevder han. Celle blir til rom. Isolasjon blir til eneromsbehandling. Fange blir til innsatt. Vokter blir til betjent. Straff blir forklart som tilsiktet ondepåføring, og den opplevde smerten og lidelsen tilsløres og skyves unna oppmerksomheten hos dem som påfører den. Straffens pine er forsvunnet. Ja, selv i lærebøkene i strafferett, tekster der straff jo er et av kjernebegrepene, er smerte og lidelse som fenomen mer eller mindre blitt borte, skriver Christie. Tekstene «gjør det klart at straff er et onde

som er ment å skulle være et onde. Men utover dette går ikke moderne lærebøker særlig langt»:

Det er [her] en bemerkelsesverdig tilbakeholdenhet når det gjelder beskrivelser av temaets kjerne, selve straffene. Hvordan straffene svir, hvordan de føles, lidelsen, skammen og sorgen, - dette stoffet finnes det bare et blekt gjenskinn av i tekstene. Og mangelen skyldes ikke forglemmelse. [...] Lærere i strafferett liker så absolutt ikke å bli betegnet som eksperter i pine-lov. Dommerne liker ikke å dømme folk til pine. De foretrekker å dømme dem til forskjellige «tiltak» eller «forholdsregler». Anstaltene liker ikke å skulle ses på eller se på seg selv som slike som påfører pine. Men faktisk ville jo en slik terminologi være meget treffende; straff som administreres av strafferettssystemet er bevisst og nøyaktig uttenkt påføring av pine. De som straffes, *skal* lide. [...] Det er hensikten med straffen at mottakerne skal utsettes for noe som gjør dem ulykkelige, noe som gjør vondt. (Christie, 1982, s. 16-17)

Bak fengselsmurene eksisterer lidelsen, påpeker Christie. Mange av de som er fengslet, er redde for og skamfulle over den situasjonen de er havnet i. Og hvis de ikke skammer seg over selve handlingen, så er de i hvert fall triste fordi livet går videre uten at de får være med på vanlig vis:

Pine og lidelse er forsvunnet fra lærebøkene og fra de merkelappene som man setter på midlene. Men selvsagt ikke fra hva de straffede opplever. De som utsettes for straffene, er som de alltid har vært; redde, skamfulle og ulykkelige. Noen ganger gjemt bak en tøff fasade, men som mange studier viser, en fasade det er lett å trenge igjennom. [...] Og lidelsen kommer ofte fram i fangenes egne ord. En mann som nettopp var kommet ut fra Castros fengsler beskriver sin skjebne i et intervju med Inger Holt-Seland i den danske avisen Information (11. desember 1979). Han måler tiden etter forandringene som skjer med dem som kommer og besøker ham. (Christie, 1982, s. 17)

Store ord som *frihetsberøvelse* og *ondepåføring* kan ifølge Christie dermed være farlige redskaper, farlige fordi de blir midler til å dekke over våre handlingers egentlige karakter. «Vårt valg av nøytraliserende ord avslører oss, det samme gjør strafferettsjuristenes blodfattige beskrivelse av den tilsiktede pine», skriver han og hevder at lovgiver, lærebokforfattere i strafferett og ansatte i straffesaksjeden tyr til slike snille og tilslørende ord «fordi det å forårsake en slik villet pine» i høy grad strider mot andre vesentlige samfunns mål og fellesskapsverdier – slik som godhet, overbærenhet, tilgivelse og redusert pine på jord (Christie, s. 1982, s. 19).

Ved å unngå det han omtaler som nøytraliserende ord, og gjennom å påpeke at straff er pineleveranse – en bevisst og nøyaktig uttenkt påføring av pine, forsøker Christie å fjerne sløret som er lagt over virkningene av straffen: at den svir og fører til lidelse, skam, sorg. Og slik tar han sikte på å kjempe for å redusere pinepåføringen i rettssystemet. Ordet *pine*, skriver han, lyder fremmed i norske, danske og svenske ører. «Det er nettopp derfor ordet er valgt»:

Et hovedstengsel mot innsikt i egne samfunnsforhold er arrangementenes selvfølgelighet. For å kunne se våre samfunn, må vi skape avstand, stå utenfor. Ord, litt annerledes enn de vanligvis anvendte, er midler for til å skape avstand. Nye ord, litt på kanten, kan være nyttige, så lenge de er nye. Men etter en tid må de legges i lageret for sløv redskap. (Christie, 1987, s. 283)

ESPEN SCHAANNING OM STRAFF OG PINE

I pamfletten *Den onde vilje* tar Espen Schaanning (2002a) til orde for å avskaffe straff som reaksjonsform overfor lovbrudd. Ikke ved å gjøre slutt på politi og rettsvesen, men gjennom å ta i bruk ulike former for oppgjør. De som begår lovbrudd, bør pågripes og dømmes, mener han. Det må reageres, men ikke med straff. I stedet kan lovbrytere dømmes til å ha begått handlingen. Rettsapparatets oppgave skal så være å bidra i oppgjøret gjennom å forsyne partene med hjelp og bistand.

En slik posisjon kobler han så tett sammen med straffebegrepet. For der oppgjøret er institusjonalisert omsorg, er straff i fengsel pinepåføring og institusjonalisert harme. Fengselsstraffen, hevder han, er kort sagt alt det som oppgjøret ikke er:

Den [fengselsstraffen] er umenneskelig fordi reaksjonen fjerner lovovertrederen fra de mennesker som han trenger å bearbeide lovovertreddelsen sammen med; den er uten respekt for den dømte fordi han blir behandlet som et objekt som ikke har rett til å uttale seg om løsningen på sin egen konflikt; den er uten omsorg fordi den viser ham en kald skulder i stedet for å vise at man, tross hans ugjerning, bryr seg om hans ve og vel. (Schaanning, 2002a, s. 117-118)

Også i bokkapitlet «Skal forvaring gjøre vondt?», der Schaanning (2002b) gjennom å diskutere forvaringsstraffen vier stor plass på generelle straffediskusjoner, beskrives og forklares fengselsstraff som tilsiktet pinepåføring. «Det er [...] liten tvil om at det fra lovgivers side er ment å være pinefullt å sitte i fengsel», skriver han og hevder at «den primære hensikten med fengslet er å pine fangene» (Schaanning, 2002b, s. 202, 206n). Han skriver videre

at kriminalomsorgen har «som formål å påføre mennesker lidelse», at fengslene «kuer deres [fangenes] sjel», at «betjentenes viktigste oppgave er å sørge for at fangene er lei seg» og at de dømte skal «pines så det merkes skikkelig» (Schaanning, 2002b, s. 196-203).

Schaanning begynner disse betraktningene, tydelig informert av Michel Foucault, ved å vise til to ting som etter hans syn i særlig grad skiller tidligere tiders straffemetoder fra dagens fengselsstraff: (1) kroppspinslene har forsvunnet, og (2) avstraffelsen er flyttet bort fra det offentlige rom og inn bak fengselsmurene. Mens straffen tidligere skjedde ved blant annet å torturere de straffedes kropp, er pinepåføringen i dagens straffegjennomføring ikke lenger rettet mot kroppen, men mot sjelen:

Fangen skal være lei seg. Fengslet benytter en 'lei-seg'-teknologi. Straffen skal fremdeles svi, men ikke ved at man bruker gapestokk, steiler hjul, glødende tenger, smeltet bly, kokende olje eller brennende harpiks. Den skal svi ved at fangene blir triste og lei seg fordi de blir fratatt de godene de kunne ha benyttet seg av hvis de hadde gått fritt omkring. (Schaanning, 2002b, s. 177)

Den andre store forskjellen mellom datidens og nåtidens straffemetoder er ifølge Schaanning at straffen flyttes fra den ytre, offentlige skueplass til bortgjemte celler i fengselet. Straffen er nå overlatt til kriminalomsorgen, til et administrativt apparat bestående av kvalifiserte funksjonærer som arbeider bak tykke murer, og det er disse personenes ansvar å sørge for at fengslingen oppleves som en pine. Ja, «det er deres plikt å sørge for at fangene ikke unndrar seg frihetsberøvelsen og de lidelser den innebærer», skriver Schaanning (2002b, s. 196-197) om fengselsbetjentene: «De skal håndheve fengselspinen. På dette punktet er lovgiver helt klar».

Rett nok, påpeker han, er det verken i straffegjennomføringsloven eller i lovens forarbeider «lett å få øye på de straffende betjentene, de som skal sørge for at fangene er lei seg» (Schaanning, 2002b, s. 198). I straffegjennomføringsloven § 2 står det imidlertid at «straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen», noe som i forarbeidene knyttes til den allmenne rettsfølelse. Selv om både lovtekst og forarbeider her ifølge Schaanning (2002b, s. 198) bruker ugjennomsiktige formuleringer, innvevd i et merkverdig og byråkratisk språk, er det likevel tydelig hva som menes:

Det man mener, men ikke makter å si rett ut, er at det skal gjøre vondt å være pålagt kriminalomsorg. Vi har jo gode norske ord for dette. Man kan for

eksempel si at ens formål er å pine, plage, tyne, hundse, knekte, kuste, mishandle, trakassere eller kue; eller at man vil gjøre livet surt, kjedelig, besværlig, sørgelig, begredelig eller ubehagelig for de dømte; eller at man vil volde smerte, påføre et onde, få det til å gjøre vondt; eller gjøre dem nedfor, sinte, frustrerte, triste, irriterte, nedslåtte, deprimerte eller lei seg. Men det er akkurat som om slike ord ikke finnes i kriminalomsorgens språk. [...] Det er tydeligvis ikke så lett å si at man med viten og vilje har som formål å påføre mennesker lidelse, at betjentenes viktige oppgave er å sørge for at fangene er lei seg. Men det er i virkeligheten ingen tvil om hva som ligger bak denne tåketale. [...] Den dømte må pines så det merkes skikkelig. (Schaanning, 2002b, s. 198-199)

Schaanning beskriver på den måten kriminalomsorgen som det leddet i straffesakskjeden som med viten og vilje har som formål å påføre andre mennesker lidelse og pine. Dette utgjør ifølge Schaanning (2002b, s. 205) et «åpenbart hinder for at kriminalomsorgen faktisk kan bli 'omsorg'»: «Man kan jo ikke gi fanger glede og rikere liv når de sperres inne fordi de skal pines og være lei seg. Det blir selvmotsigende». Han skriver videre:

Lovgiver [...] synes å mene at det er omtrent like pinefullt å bli frarøvet friheten over lengre tid (sjelspine) som å bli utsatt for grov vold (kroppspine). Da må det vel også være omtrent like pinefullt å sitte i fengsel som å bli slått og pisket. (Schaanning 2002b, s. 206-207n)

Nettopp pisking er en alternativ straffereaksjon som Schaanning løfter frem i dette bokkapitlet. Selv om han forfekter at straff bør forsvinne som reaksjonsform, og selv om han argumenterer for at lovbrudd skal møtes gjennom dom og oppgjørsformer, foreslår han å bruke pisking som straff. «Mitt forslag», skriver han, «er at hvis vi skal straffe, hvis man på død og liv må pine mennesker som har begått lovbrudd, så la oss gjøre det kjapt og effektivt. La oss piske dem» (Schaanning, 2002b, s. 205). Han utdyper forslaget ved å peke på at det må være frivillig, det må skje over kort tid, og det bør helst foregå i det offentlige rom. Slik blir ikke bare pinepåføringen synlig for folk flest. Straffen blir også gjennomført på kort tid, og vi som samfunnsborgere kan spørre hva vi kan gjøre *for*, ikke *med* de dømte.

I boka *Den tilsiktede smerten* bruker Schaanning (2009) andre formuleringer enn pine når han skal beskrive og forklare straff. Dette begrunner han med lesere som har opplevd seg støtt av at han bruker pinebegrepet om dagens straffemetoder. For å unngå dette vil han la være å benytte ordet *pine*, skriver han, men han

understreker samtidig at det i hans øyne fremdeles er et både godt og sakssvarende ord. I enkelte senere intervjuer og artikler omtaler han da også fremdeles straff som tilsiktet pine (Opedal, 2010, Schaanning, 2014).

FEM SENTRALE MOMENTER

I lys av denne presentasjonen av Nils Christies og Espen Schaannings tekster om straff og pine, vil jeg utkrystallisere hva jeg oppfatter er fem sentrale momenter i kommunikasjonen med leserne. Dette er ikke nødvendigvis det samme som de to forfatterne selv ville ha vektlagt eller rettet oppmerksomheten mot. Som Wolfgang Iser (1978) argumenterer for, er meningsinnholdet i en leseprosess noe som oppstår i samspillet mellom tekst og leser. Styrt av tekststrukturen og formuleringene i teksten tar leserne i bruk egne erfaringer og kompetanse i møte med det de leser, og slik vil det også kunne avdekkes spenninger, tause forutsetninger og et meningspotensiale som forfatterne kanskje selv ikke var oppmerksomme på da teksten ble skrevet. Selv om faglitterære tekster gjerne er preget av idealer om språklig klarhet og presisjon, har forfatterne dermed ingen privilegert posisjon når det gjelder å tolke eller utlegge sine egne tekster. Dette er kanskje en selvfølge når det poengteres, men likevel ofte oppklarende å minne om.

De fem momentene jeg ønsker å løfte frem, er disse:

(1). Straff forklares materielt sett som tilsiktet pinepåføring

Både Christie og Schaanning bruker en rekke ganger formuleringer som minner om den tradisjonelle materielle straffedefinisjonen, men med den viktige forskjellen at substantivet *onde* er erstattet med *pine*. Christie (1982, s. 5, 16-17, 2004, s. 128) skriver for eksempel at «å straffe vil si å påføre pine i den hensikt at det skal føles som pine», at «straff som administreres av straffesystemet er bevisst og nøyaktig uttenkt påføring av pine» og at «pinepåførelse er straffens kjerne». Innholdet i disse setningene blir også gjentatt i flere korte og mer poengterte variasjoner, som når han omtaler straff som «den tilsiktede pine», «den tilsiktede bruk av pine», «villet pine» og «pine-leveranse» (Christie, 1982, s. 5, 19). Schaanning (2002b, s. 199) skriver at det er «liten tvil om at det fra lovgivers side er ment å være pinefullt å sitte i fengsel» og at «det er meningen at den dømte skal pines og ha det vondt». Han omtaler også straff som *den tilsiktede pinepåføringen* og påpeker at den primære hensikten med fengslet er å pine de straffedømte. Utfra Christies og Schaannings tekster virker det dermed rimelig å hevde at de materielt sett forklarer straff som tilsiktet pinepåføring – eller mer presist: som en tilsiktet pine staten tilfører lovovertredere på grunn av lovovertrедelsen.

(2). *Det skilles ikke skarpt mellom straffens artikulerte hensikt og straffens opplevde virkning*

Både Christie og Schaanning bruker, som påpekt over, formuleringer som presiserer at det er *staten* eller *lovgiver* som har til hensikt at straffen skal oppleves som en pine av det mennesket som er dømt for lovbruddet. Det er en tilsiktet, villet, bevisst og nøyaktig uttenkt påføring av pine, administrert av strafferettssystemet.

Hva bruker så Christie og Schaanning som belegg for slike formuleringer om hensikten med straffen? I *Pinens begrensning* refereres det aldri til empiri som viser at lovgiver eller staten definerer straff som tilsiktet pinepåføring. Det er i stedet de fengsledes *opplevelse* som utgjør de empiriske referansene. Et eksempel på dette er hvordan Christie (1982, s. 16, 20) viser til mottakerne av straffen for å underbygge at straffene svir og påfører skam, sorg og intens lidelse. Et annet eksempel er tekstpassasjen (gjengitt tidligere) der Christie (1982, s. 17) tematiserer hvordan de fengslede opplever å bli fratatt friheten og miste måneder og år av livet og fellesskapet med andre: «Pine og lidelse er forsvunnet fra lærebøkene og fra de merkelappene som man setter på midlene. Men selvsagt ikke fra hva de straffede opplever», skriver han og peker på hvordan (1) de fengslede personene forteller at straffegjennomføringen oppleves som en pine; (2) empirisk informerte fengselsstudier eller avisreportasjer sier det samme. Men dette er altså straff som *opplevd* pinepåføring. Det uttrykker ikke noe om hva som er *statens hensikt* med straffen.³

Jeg finner heller ikke i Espen Schaannings tekster empiri som synliggjør at statens artikulerte intensjon er å påføre de straffede en pine. I stedet kritiseres lovgiver, departement og kriminalomsorgen for å bruke vage og tåkete og merkverdige formuleringer når straffen skal forklares. At straff likevel er tilsiktet pinepåføring knyttes sammen med i hvert fall to forhold i Schaannings tekster: (1) det er slik det er forklart og beskrevet av Nils Christie (se Schaanning, 2002a, s. 109, Schaanning, 2009, s. 14); (2) det er slik forfatteren selv tolker fengsledes erfaringer og lovtekstenes og styringsdokumentenes formuleringer (Schaanning, 2002b, s. 196-204).

I både Christies og Schaannings tekster er det på den måten statens eller lovgivers intensjon som fokuseres, men det er egne fortolkninger (av styringsdokumenter eller lovtekster) og/eller fengsledes erfaringer som brukes som kildebelegg og tolkningsgrunnlag. Lovgiver uttrykker at statens hensikt med straffen er å påføre

³ Til dette poenget, se også Hammerlin (2008, s. 142).

et onde, mens de to forfatterne insisterer på at statens hensikt er å påføre pine. Slik er det staten eller lovgiver som i tekstene deres blir stående som normkilde for at straff skal være pinepåføring. Og slik blir det ikke etablert et adekvat skille mellom straff som opplevd pinepåføring og straff som tilsiktet pinepåføring.

(3). *Substantivet pine åpner opp for andre assosiasjoner og verdiladninger enn substantivet onde*

Å finne frem til ord som ikke tilslører og skjuler, er et viktig artikulert anliggende hos begge forfatterne. Selv omtaler Christie substantivet *pine* som et uvanlig ord, på grensen til støtende (Christie, 1982). Det er nærliggende å tolke disse henvisningene til *uvanlig* og *støtende* som at pinebegrepet har en forsterkende og bevisstgjørende virkning på dem som leser eller hører det. I *Pinens begrensning* bruker han da også uttrykket «intens lidelse», altså en adjektivistisk forsterkning av substantivet *lidelse*, for å vise hva han legger i en slik tilsiktet pinepåføring (Christie, 1982, s. 22).

Også Schaanning er opptatt av å finne frem til formuleringer som ikke tåkelegger eller pakker inn realitetene i straffen. Selv foreslår han å bruke ord som «pine, plage, tyne, hundse, knekte, kuste, mishandle, trakassere eller kue» om fengselsstraffen (Schaanning, 2002, s. 198), og han sammenligner smertene i fengselet med virkningene av en rekke piskeslag.

Et søk i norske ordbøker lister opp en rekke synonymer til *pine*. *Helvete, marter, pinsel, skjærsild, plage* og *torturere* er blant ekvivalentene i ordbøkene på ordnett.no. Det vises også til ord og uttrykk som *seigpine, spenne på pinebenken, den evige pine, helvetes (pøl og) pine* og *død og pine*. Slik trekkes det opp en språklig horisont rundt pinepåføringen som dels henter ressurser fra de monoteistiske religionenes fortidige beskrivelser av underverdenen, og dels viser til straffemetoder som er forbudt i norsk lov og gjennom internasjonale avtaler.

Om substantivet *onde* brukes det ifølge de samme ordbøkene på ordnett.no stort sett forklaringer og beskrivelser som vekker mindre dramatiske assosiasjoner. Her knyttes *onde* til *ulempe, lidelse* og *sykdom*, og det vises til ord og uttrykk som *hjerteronde, maveonde, et nødvendig onde* og *av to onder velger man det minste*. Denne lista over ekvivalenter peker i min tolkning mot en smerteopplevelse som fremstår som mindre alvorlig enn den som knyttes til *pine*.

Når Schaanning og Christie forklarer straff som tilsiktet og villet pinepåføring, vil en slik materiell straffedefinisjon dermed kunne åpne opp for andre assosiasjoner og verdiladninger enn den tradisjonelle ondeformuleringen. *Pine* er et ord som peker mot betydningsjatteringer av noe råere og mer smertefullt enn *onde*: mot

pinsler og intens lidelse. Dette skjer både utfra hverdagsspråkets bruk og i den språklige sammenhengen Christie og Schaanning bruker dem i egne tekster.

(4). Substantivet pine knyttes først og fremst til straffegjennomføring i fengsel

Det har i resepsjonen av *Pinens begrensning* blitt påpekt at Nils Christie bruker for kraftige ord når han skriver at straff er tilsiktet påføring av pine (Andenæs, 1994, Hammerlin, 2008, Kivivuori, 1987). Johs. Andenæs (1994) skriver for eksempel at det er en altfor dramatisk karakteristikk å omtale det store flertall av straffer i nåtidens samfunn, slik som bøter og betingete dommer, som pinepåføring. Selv om dette fremstår som en betimelig innvending, er det verdt å merke seg at det først og fremst er fengselet som institusjon og profesjonsarena som Christie omtaler og knytter straffebegrepet til i *Pinens begrensning*. Han viser til «fanger», til «fengselsdommer», til «celler», til «anstalter», til «fengselsfasader», til «fengselspersonale», til «fengselsvesenet» og til *fengselsforskning* – for å nevne noe (Christie, 1992, s. 14-20). Slik kobles straff tett sammen med den straffegjennomføringen som skjer i norske og vestlige fengselsavdelinger, og selv om både Christie og Schaanning dermed kan kritiseres for å bruke for sterke ord når de omtaler straff generelt sett som tilsiktet pinepåføring, er det koblingen mellom *fengselsstraff* og *pine* som er det mest fremtredende i både *Pinens begrensning* og i Schaannings tekster.

(5). Pineformuleringene kan leses både normativt og deskriptivt

Når Christie (1982) påpeker at straff er bevisst og nøyaktig uttenkt påføring av pine, at hensikten er at den skal gjøre de straffede ulykkelige og at de som fengsles, *skal* lide, kan dette leses både normativt og deskriptivt. Det samme kan Schaannings formuleringer om at det er meningen at den dømte skal pines og ha det vondt, at betjentenes viktigste oppgave er å sørge for at fangene er lei seg, at de dømtes sjeler må kues og at fengselsstraffen er uten omsorg og respekt for de fengslede (Schaanning, 2002a, b).

De kan tolkes som deskriptive utsagn hvis de leses som en empirisk informert beskrivelse av hvordan betjentrollen utøves og straffegjennomføringen foregår i Norge. Den hyppige bruken av presensformen *er* underbygger dette. Oppholdet i fengslene blir da en hverdag preget av profesjonelle som viser en kald skulder, som ikke bryr seg om de fengsledes ve og vel, som sørger for at de er lei seg og forsøker å kue sjelene deres.

Men formuleringene kan også tolkes som normative utsagn, som artikulerte ytringer om eller antagelser av hvordan betjentrollen og straffegjennomføringen i norske fengsler må eller skal være. Dette underbygges av hvordan de modale

hjelpeverbene *må* og *skal* brukes når statens hensikt med straffen skal forklares. I bokmål brukes disse modalverbene for å uttrykke at noe er nødvendig, påbudt eller tillatt (Lie, 1993); *skal* blir her forstått som en norm, gitt av personer eller institusjoner, som gjør en handling til en plikt eller påbud, mens *må* uttrykker nødvendighet: at ytre omstendigheter (blant annet andres vilje) tvinger en person til å gjøre noe. Christies og Schaannings formuleringer kan dermed også forstås som normative pliktutsagn («de som straffes, *skal* lide») eller normative nødvendighetsutsagn («fangene *må* pines så det merkes skikkelig»).

Det er imidlertid igjen viktig å merke seg at normkilden for disse utsagnene ikke er Schaanning eller Christie selv. Det er *staten* eller *lovgiver* som ifølge de to forfatterne uttrykker at straffen skal være pine og som slik er normkilde til de fengselsansattes plikt om å påføre de fengslede pine (selv om de altså ikke belegger dette). Det er også staten og strukturer i fengselet som tvinger frem at fengselsbetjentene *må* pine de domfelte slik at det merkes skikkelig. I begge forfatternes tekster blir det ellers artikulert tydelige ønsker om å begrense smertepåføringen i fengslene gjennom å minimere bruken av fengselsstraff (Christie) eller helt å fjerne fengslene som straffeinstitusjoner (Schaanning). Slik blir denne tolkningen også støttet av å lese forfatterskapene deres som helhet.

PINENS TVETYDIGHET

Kort oppsummert: Slik jeg leser Nils Christies og Espen Schaannings tekster, er statens eller lovgivers hensikt med fengselsstraffen at den skal oppleves som en pine. Siden lovgiver og Høyesterett imidlertid uttrykker at statens hensikt er at straffen skal oppleves som et onde, skjer det hos de to forfatterne en forskyvning i det artikulerte smertenivået. Denne forskyvningen fra *onde* til *pine* skjer dels ved at Christie og Schaanning ikke skiller mellom statens artikulerte hensikt med straffen og de dømtes opplevelse av den, og dels ved at *pine* konnoterer en høyere pønalt verdi enn hva *onde* gjør. Ved å forklare og beskrive straff på denne måten åpnes det opp for et tvetydig budskap i tekstene, en kommunikasjon som også har betydning for den offentlige samtalen omkring fengselsstraff og det profesjonsmorske arbeidet i fengslene. I det følgende skal jeg knytte noen normative refleksjoner til dette tvetydige budskapet – først til straff kommunisert som *opplevd* pine, deretter til straff kommunisert som *tilsiktet* pine.

Straff kommunisert som opplevd pine

Både Schaannings og Christies tekster får tydelig frem hvordan de fengslede kan oppleve fengselsstraffen. Straff beskrevet som opplevd pinepåføring kommuniserer her til offentligheten og inn i fengselskorridorene at straffgjennomføringen kan være en smertefull erfaring. Slik oppfordres det til

realisme og nøkternhet når de rehabiliterende mulighetene i fengselsstraffen skal beskrives. Og slik kaster tekstene – for å låne en formulering fra Johs. Andenæs (1994, s. 11) – «et strålekasterlys på det negative ved straffen».

Tekstene kan her utfordre og nyansere beskrivelser av straffegjennomføring i norske høysikkerhetsfengsler som lite belastende. Leif Petter Olaussen (2013) fant i en undersøkelse av folks holdninger til straff i Norge at 53 prosent av de spurte var enige i påstanden om at «å være innsatt i fengsel kan nesten betraktes som et hotellopphold, de innsatte har det alt for godt». Dette, mener han, kan tolkes som at disse respondentene oppfatter fengselsstraffen som lite belastende (har lav pønalt verdi). På lignende måte, om enn med motsatt fortegn, kan tekstene også utfordre og nyansere påstander om at flere burde fengsles siden det er så høy kvalitet i straffegjennomføringsinnholdet i Norge. Et eksempel på dette er stortingspolitiker Sivert Bjørnstad som har tatt til orde for at «mange flere kriminelle må få ta del i godet det er å sitte i fengsel» (Skårderud, 2016, s. 4). Med henvisning til innholdet i straffegjennomføringen (slik som utdanningstilbud og arbeidstrening) og en studie som finner at dette kan ha positiv innvirkning på domfeltes residiv, argumenterer han for at «hver av dem som begår kriminalitet, men ikke havner i fengsel, går glipp av en enorm mulighet». Både inntrykket av at straffegjennomføring i høysikkerhetsavdelinger kan sammenlignes med et hotellopphold og at fengsel er et gode som flere burde få ta del i, er posisjoner som står i kontrast til Christies og Schaannings beskrivelser av smertene i fengselsstraffen og hvilken innvirkning frihetsberøvelsen kan ha på de pårørende og fengslede.

Tekstene kan videre tydeliggjøre og påminne fengselsbetjenter og andre med ansvar for straffegjennomføringen om hva som kan stå på spill i fengselet. Schaanning (2009, s. 151) er selv oppmerksom på dette når han skriver at «hvis smertene løftes fram, kan det gjøre et sterkt inntrykk på dem som ser dem eller hører om dem. [...] Den synlige smerten har derfor potensial i seg til å vekke det gode i mennesket». Moralfilosof Martha C. Nussbaum (2010) tematiserer det samme når hun påpeker hvordan mennesker som blir bedt om å lytte til og leve seg inn i andres prøvelser, ofte reagerer mer medfølende enn personer som blir bedt om å lytte distansert. De som reagerer medfølende, velger ifølge sosialpsykologiske studier hun refererer til, dessuten også oftere å hjelpe denne konkrete andre – så sant de får muligheten til det og det ikke innebærer for store omkostninger. Nussbaum er nøye med å understreke at verken medfølelse eller empati er en garanti for god moralsk opptreden. Men det å forestille seg verden slik den kan se ut fra andres perspektiv, er likevel ifølge henne en viktig ressurs når det gjelder å danne sympatiske følelser – som igjen har tette bånd til hjelpsom

atferd. Slik kan innsikter i og kunnskap om smertene i straffen være ressurser til en mer omsorgsfull og sensitiv opptreden fra fengselsansattes side.

Og for det tredje: Tekstene inviterer til refleksjon over helt grunnleggende moralske problemstillinger omkring straffens rettferdiggjørelse, virkninger og begrunnelse. Som Johs. Andenæs (1994, s. 11) påpeker, vil nettopp det at straffen er definert som en tilsiktet ondepåføring, fremheve viktigheten av å reflektere kritisk over hvordan det moralsk sett kan forsvares å gjøre medmennesker vondt ved å la dem gjennomføre straff. De initiativ som både Kinander (2013) og Grønning et al. (2016) de siste årene har tatt for å omformulere eller fjerne hensiktsformuleringen i den materielle straffedefinisjonen, fremstår etter mitt syn som viktige bidrag til nettopp en slik offentlig samtale om hva som skal kommuniseres gjennom samfunnets bruk av straff.

Straff kommunisert som tilsiktet pinepåføring

Christies og Schaannings tekster uttrykker samtidig at statens hensikt med straffen er å påføre pine. Straff forklart som tilsiktet pinepåføring kommuniserer på den måten tydelig til offentligheten og inn i fengselskorridorene at straffgjennomføringen fra statens og lovgivers side er *ment* å være en pinefull opplevelse for de dømte.

Tekstene formidler for det første at det er *lovgiver* som er normgiver for ytringen *straff er tilsiktet pinepåføring*. Dette er problematisk siden hensikten med straff, slik den er kommunisert i lovforarbeider og av lovgiver (med tilslutning fra Høyesterett), er artikulert som ondepåføring, ikke som påføring av pine. Og det er problematisk fordi den materielle definisjonen som på den måten opptrer i tekstene, åpner opp for konnotasjoner som peker mot noe mer smertefullt enn hva *onde* gjør. Hensikten med straffen blir av Christie og Schaanning dermed oppgitt å være noe annet enn hva lovgiver selv artikulerer at den er, og substantivet som brukes (*pine*) peker mot en høyere pønalt verdi enn de betydningsjatteringene som knyttes til et *onde*.

Tekstene kommuniserer for det andre at smertepåføringen skal ha en dominerende plass i fengselshverdagen og straffgjennomføringen. På den ene siden er dette en betimelig tilnærming, gitt hensiktsformuleringen i den materielle straffedefinisjonen. På den andre siden er det viktig å minne om at det i nærmere seksti år har vært et gjeldende prinsipp i norsk straffgjennomføringsrett at det er *frihetsberøvelsen* som er det tilsiktede ondet i

fengselsstraffen.⁴ I dette, også omtalt som rettighetsprinsippet, ligger det for det første at selve frihetsberøvelsen ses på som avskrekkende nok i seg selv. Det innebærer for det andre at straffondet ikke skal knyttes til innholdet i gjennomføringen. Og det henger for det tredje tett sammen med det såkalte normalitetsprinsippet, der målet er å skape straffegjennomføringsbetingelser som er mest mulig i samsvar med tilværelsen i det norske samfunnet utenfor murene.

Det er av den grunn problematisk at Schaanning ikke bare kobler pinepåføringen til frihetsberøvelsen, men også til innholdet i gjennomføringen og de fengslede tilværelse. Et eksempel på dette er når han skriver at kriminalomsorgen ikke kan gi de domfelte glede og rikere liv under straffegjennomføringen fordi de skal pine og være lei seg. Et annet er når han uttrykker at fengselsstraffen er uten omsorg og respekt, mens et tredje er påstandene om at de fengslede skal møtes med en kald skulder og at fengselet ikke skal vise interesse for deres ve og vel. En slik kriminalomsorg bryter ikke bare med normalitetsprinsippet og rettighetsprinsippet. Fremstillingen står også i kontrast til en rekke empirisk informerte fengselsstudier i Norge (se Basberg, 1999, Fredwall, 2013, 2015, 2017, Hammerlin, 2008, 2009, Hammerlin og Mathiassen, 2006). Yngve Hammerlin, som i nærmere tretti år har studert fengselsstraffen og relasjonen mellom fengselsbetjenter og de som er fengslet, er forfatter av flere av disse. I en oppsummering av dette arbeidet er han opptatt av å få frem hvordan straffegjennomføringen rommer et *både-og*. Han betoner hvordan mange av de som fengsles, opplever oppholdet som en integritetskrenkende belastning og en betydelig eksistensiell påkjenning. Samtidig synliggjør han at «mange betjenter har [...] en væremåte og en samhandlingsform som hjelper mennesker i fengselshverdagen slik at de eksistensielle krisene dempes eller løses», og han viser til «mange eksempler på [...] at både fanger og betjenter klarer å skille mellom det å være kontrollør og det å være omsorgs- og hjelpeperson» (Hammerlin, 2009, s. 113, 118).⁵ Betjentrollen og fengslenes funksjon, skriver Hammerlin, er sikkerhets- og kontrollorientert, og dette påvirker både relasjonenes kvalitet og samtalene i fengslet. Samtidig, påpeker han, har fengselsstraffen også «elementer av praksiser og virksomheter som oppfattes

⁴ Et viktig utgangspunkt her er fengselsloven av 1958. Gjennom forarbeidene til denne loven og med tilslutning fra justiskomiteen ble «straffondet» diskutert og konkretisert til å være selve frihetsberøvelsen. For mer om dette, se Fredwall (2015, s. 146-148).

⁵ Sikkerhet, kontroll og orden i høysikkerhetsfengsler er også i stor grad basert på og avhengig av velfungerende relasjoner mellom fengselsansatte og de fengslede. Slik kan dette også leses som en del av fengselsstraffens *både-og*. For mer om dette, og med henvisning til internasjonal forskning, se Fredwall (2015, 2017).

som goder, som muligheter, som noe positivt» (Hammerlin, 2008, s. 146). Slik er fengselsstraffens *samtidighet*, dette spennet mellom et *både-og*, tydelig til stede i Hammerlins empirisk-informerte forskning, et perspektiv som blir stående i kontrast til Schaannings (2002b, s. 205) mer endimensjonale enten-eller-tilnærming til fengselsoppholdet: «Man kan jo ikke gi fanger glede og rikere liv når de sperres inne fordi de skal pines og være lei seg. Det blir selvmotsigende».

DET SOSIALE OG MORALSKE MILJØETS BETYDNING

Og med det er jeg tilbake dit jeg begynte, ved det menneske som dømmes til fengsel i uker eller år i norske høysikkerhetsavdelinger. Hvordan vil en slik straffegjennomføring kunne fortone seg hvis de ansatte faktisk tok Nils Christie og Espen Schaanning på ordet? Hvis fengselsbetjentene sørget for at fengselsstraffen *ble* en pine for dem som skulle tilbringe hverdagene i lag? Og hvis de ansatte begynte å se på det som en plikt og en nødvendighet å møte de fengslede med en kald skulder, uten interesse for deres ve og vel?

Vi vet en del. I boka *The Lucifer Effects* sammenkobler sosialpsykolog Philip Zimbardo (2007) innsikter fra sitt eget Stanford Prison Experiment fra 1971⁶ med overgrepene i Abu Ghraib-fengselet under Irak-krigen (han var ekspertvitne under én av retts sakene) og funn fra en lang rekke forskningsstudier. Han spenner opp et lerret der den sosiale konteksten og det moralske miljøet får stor betydning for yrkesutøvernes holdning og handlinger. Mennesker har ifølge disse studiene langt større tilbøyelighet til å oppføre seg dårlig mot andre eller begå krenkende handlinger hvis ingen sier dem imot, hvis de ikke opplever å måtte stå til ansvar for hva de gjør og/eller hvis personer de har makt over, dehumaniseres (plasseres utenfor det felles menneskelige), fratras individualitet eller fremstår som moralsk likegyldige for dem (uten krav på den medfølelse og omsorg som vi normalt ville møtte andre personers lidelse med). «'Bad systems' create 'bad situations' create 'bad apples' create 'bad behaviors', even in good people», skriver Zimbardo (2007, s. 445) og ender slik tett opp ved de funn som Nils Christie (1972) presenterte i magisteravhandlingen *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*. I dette arbeidet, skrevet over et halvt århundre før Zimbardos bok, intervjuet Christie både voktere som var dømt for mishandling eller drap, og voktere fra de samme leirene som *ikke* var mistenkt for slike handlinger. Han fant at de dømte vokterne var unge og uttrykte en annen oppfatning av og innstilling til fangene enn dem som

⁶ Eksperimentet ble satt i gang for å undersøke hvordan en gruppe vanlige studenter opptrådte hvis de ved tilfeldig utvelgelse ble tildelt rollen som fangevokter eller fange i et simulert fengsel. Etter seks dager ble det stoppet. Da hadde fangevokterne ifølge en observatør «internalized a set of destructive prison values that distanced them from their own humanitarian values» (Zimbardo, 2007, s. 171).

ikke hadde drept eller mishandlet. De kjente seg selv i liten grad igjen i fangene, de kom heller aldri følelses- eller forståelsesmessig nærme de menneskene de var satt til å vokte, og slik ble det også langt enklere å gå utenom sine vanlige normsystemer, skriver Christie.

Den sosiale situasjonen, konkluderer han, ser ut til å kunne drive mennesker over i hvilke som helst typer av atferd som de tidligere sto helt fremmed overfor. Og forebyggelse av overgrep og krenkelser blir på den måten ikke et spørsmål om «om å endre mennesker som på forhånd er annerledes, men om å endre situasjoner, samværsformer, – sosiale system som ville fått de fleste til å vise ekstrem adferd» (Christie, 1972, s. 9). Det krever samfunnsformer «som gir maksimale muligheter for å møte hverandre som medmennesker».

Zimbardos og Christies empirisk informerte studier tydeliggjør på den måten det sosiale og moralske miljøets betydning for moralsk opptreden. Og de fremhever viktigheten av å styrke de tendenser som motarbeider stigmatisering og fremmedgjøring, moralsk likegyldighet og dehumanisering i asymmetriske institusjoner som fengsel.

Slik er det etter mitt syn gode grunner til å minne om disse funnene i møte med forklaringer av straff som *tilsiktet pinepåføring*.

REFERANSER

- ANDENÆS, J. 1962. *Statsforfatningen i Norge*, Oslo, Tanum.
- ANDENÆS, J. 1974. *Alminnelig strafferett*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ANDENÆS, J. 1994. *Straffen som problem*, Halden, Exil.
- BASBERG, C. E. 1999. *Omsorg i fengsel?*, Oslo, Pax.
- BRATHOLM, A. 1980. *Strafferett og samfunn*, Oslo, Universitetsforlaget.
- CHRISTIE, N. 1972. *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, Oslo, Pax.
- CHRISTIE, N. 1982. *Pinens begrensning*, Oslo, Universitetsforlaget.
- CHRISTIE, N. 1987. Tilsiktet pine. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 74, 283-285.
- CHRISTIE, N. 2004. *En passende mengde kriminalitet*, Oslo, Universitetsforlaget.
- CHRISTIE, N. 2009. *Små ord for store spørsmål*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ESKELAND, S. 1989. *Fangerett*, Oslo, Tano.
- FLAATTEN, S. 2014. Linedanserne – straffens strateger og det legale herredømme. *Jussens venner*, 49, 1-37.
- FREDWALL, T. E. 2013. 'Nå må dere forstå at den mannen trenger hjelp':
Fengselsbetjenter, maktesløshet og psykisk helse. I: MESEL, T. & LEER-SALVESEN, P. (red.) *Makt og avmakt*. Kristiansand: Portal forlag.
- FREDWALL, T. E. 2015. *Murer og moral*, Oslo, Cappelen Damm akademisk.

- FREDWALL, T. E. 2017. Guarding, guiding, gate opening. I: UGELVIK, T. & SMITH, P. S. (red.) *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice*. London: Palgrave Macmillan.
- GRÖNING, L., JACOBSEN, J. R. T. & HUSABØ, E. J. 2016. *Frihet, forbrytelse og straff*, Bergen, Fagbokforlaget.
- HAMMERLIN, Y. 2008. *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- HAMMERLIN, Y. 2009. *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler*, Oslo, Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- HAMMERLIN, Y. & MATHIASSEN, C. 2006. *Før og nå*, Oslo, Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- HAUGE, R. 1996. *Straffens begrunnelser*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ISER, W. 1978. *The act of reading*, Baltimore, Johns Hopkins university press.
- JUSTIS- OG POLITIDEPARTEMENTET 2004. *Ot.prp. nr. 90 (2003-2004)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- JUSTISKOMITEEN 2005. *Innst. O. nr. 72 (2004-2005)*. Oslo: Stortinget.
- KINANDER, M. 2013. Straffens begrep og begrunnelse i norsk rett – en kritikk. *Jussens venner*, 48, 155-192.
- KIVIVUORI, A. 1987. Nils Christies verk om Pinans gränser. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 74, 277-283.
- LEER-SALVESEN, P. 1991. *Menneske og straff*, Oslo, Universitetsforlaget.
- LIE, S. 1993. Modalverb i norsk. *Norskrift*. Tilgjengelig: <http://folk.uio.no/slie/modalverb.pdf>.
- NORSK RETSTIDENDE 1977. Dom 3. desember 1977 i l.nr. 155 B/1977. Oslo: Den norske advokatforening.
- NOU 2002: 4 2002. *Ny straffelov: Straffelovkommisjonens delutredning VII*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NUSSBAUM, M. C. 2010. *Not for profit*, Princeton, N.J, Princeton University Press.
- NYMO, K. 2015. Hvorfor straffer vi egentlig? *Tidsskrift for strafferett*, 2, 288-315.
- OLAUSSEN, L. P. 2013. *Hva synes folk om straffenivået?*, Oslo, Novus forlag.
- OPEDAL, H. 2010. Bot og bedring. *Dagbladet*, 9. januar.
- SCHAANNING, E. 2002a. *Den onde vilje*, Oslo, Spartacus forlag.
- SCHAANNING, E. 2002b. Skal forvaring gjøre vondt? I: SCHAANNING, E. (red.) *Straff i det norske samfunnet*. Oslo: Humanist forlag.
- SCHAANNING, E. 2009. *Den tilsiktede smerten*, Oslo, Unipub.
- SCHAANNING, E. 2014. Med pinepåføring som yrke. *Arr*, 26, 171-173.
- SKÅRDERUD, J. R. 2016. Vil sende flere i fengsel. *Klassekampen*, 4. august.
- SLETTAN, S. & ØIE, T. M. 2001. *Forbrytelse og straff*, Oslo, Universitetsforlaget.
- ZIMBARDO, P. 2007. *The Lucifer effect*, London, Rider.